

Adam Niewiadomski

Uniwersytet Warszawski

Adam.Niewiadomski@adm.uw.edu.pl

Prośrodowiskowe determinanty polskiej i europejskiej polityki rolnej

*Pro-environmental Determinants of Polish
and European Agricultural Policy*

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono podstawowe determinanty rozwojowe polskiego rolnictwa w świetle reformy Wspólnej Polityki Rolnej. W szczególny sposób zwrócono uwagę na aspekty związane z ochroną środowiska w produkcji rolnej. Zasygnalizowano główne problemy prawne wynikające z polityki zazieleniania, zasad wzajemnej zgodności, zobowiązań rolno-środowiskowo-klimatycznych. Podkreślone zostały istniejące rozwiązania prawne europejskie oraz krajowe, odnoszące się do prowadzenia działalności rolniczej na terenach objętych szczególną formą ochrony przyrody.

Słowa kluczowe: rolnictwo a środowisko; prośrodowiskowe determinanty; zazielenianie; zasady wzajemnej zgodności; rozwój obszarów wiejskich

Współczesne regulacje prawne związane z prawem rolnym w polityce europejskiej w dużej mierze zdeterminowane są przez wymogi związane z ochroną środowiska naturalnego¹. Wymogi te są głównymi czynnikami wyznaczającymi możliwości rozwojowe rolnictwa w świetle rozporządzeń europejskich² czy dy-

¹ J. Barcz, *Efektywność prawa wspólnotowego w prawie krajowym. W sprawie wytycznych techniki prawodawczej*, „Przegląd Legislacyjny” 2003, nr 2.

² Kluczowym aktem prawnym w tym zakresie jest rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1307/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiające przepisy dotyczące płatności bezpośrednich dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 637/2008 i rozporządzenie Rady (WE) nr 73/2009 (Dz.Urz. UE L z 20 grudnia 2013 r., nr 347, s. 608 z późn. zm.). Łączy się ono z rozporządzeniem

rektyw³. W nauce prawa rolnego określono nowe regulacje mianem europejskich kodeksów rolnych, dostrzegając w zmianach wprowadzonych po 2013 r. pewien spójny system rozwiązań prawnych, które kształtują rolnictwo⁴. Wśród elementów związanych z jednolitą organizacją rynku rolnego, polityką rozwoju obszarów wiejskich czy systemem płatności obszarowych, w każdym z tych kodeksów – rozporządzeń europejskich – położono szczególny nacisk na respektowanie zasad ochrony środowiska naturalnego.

Nowe prośrodowiskowe elementy polityki rolnej prowadzą do zmiany paradygmatu prawa rolnego⁵. Jak podkreśla J. Bieluk, „zmiany priorytetów polityki rolnej mają swoje odzwierciedlenie w regulacji prawnej. Prawo rolne staje się dziedziną regulującą politykę rolną rozumianą nie jako polityka zwiększania wydajności produkcji, ale również tworzenia innych wartości poza produkcją rolną⁶. Za taką wartość można współcześnie uznać ochronę środowiska naturalnego w procesie produkcji rolnej. Wiąże się ona niewątpliwie z pojmowaniem prawa rolnego jako „prawa życia na wsi”⁷. Jednym z jego podstawowych elementów jest zachowanie bioróżnorodności oraz siedlisk cennych przyrodniczo.

W tym celu, w wyniku reform przeprowadzonych w 2013 r., we Wspólnej Polityce Rolnej jednym z głównych zagadnień stało się prawo życia na wsi zgodnie z nowymi regulacjami normującymi zasady zwiększonego poziomu ochrony środowiska. Wydane w tym zakresie akty prawne jako jeden z determinantów rozwojowych życia na wsi uznały konieczność wdrożenia mechanizmów prawnych gwarantujących zachowanie dziedzictwa przyrodniczego.

Oprócz regulacji europejskich prowadzenie działalności rolniczej w zgodzie z ochroną przyrody determinuje także prawodawstwo krajowe⁸. Unormowania do-

Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1306/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie finansowania wspólnej polityki rolnej, zarządzania nią i monitorowania jej oraz uchylające rozporządzenia Rady (EWG) nr 352/78, (WE) nr 165/94, (WE) nr 2799/98, (WE) nr 814/2000, (WE) nr 1290/2005 i (WE) nr 485/2008 (Dz.Urz. UE L z 20 grudnia 2013 r., nr 347, s. 549).

³ Tylko dla przykładu można wskazać: dyrektywę 2009/147/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa (Dz.Urz. UE L z 2010 r., nr 20, poz. 7 z późn. zm.); dyrektywę 92/43/EWG Rady z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory (Dz.Urz. UE L z 1992 r., nr 206, poz. 7 z późn. zm.); dyrektywę 2003/35/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 maja 2003 r. przewidującą udział społeczeństwa w odniesieniu do sporządzania niektórych planów i programów w zakresie środowiska oraz zmieniającą w odniesieniu do udziału społeczeństwa i dostępu do wymiaru sprawiedliwości dyrektywy Rady 85/337/EWG i 96/61/WE (Dz.Urz. UE L 156 z 25 czerwca 2003 r., s. 17).

⁴ F. Albisini, *Europejskie kodeksy rolnictwa i ponowne odkrycie rolnictwa jako działalności produkcyjnej*, [w:] *Kwestia agrarna. Zagadnienia prawne i ekonomiczne*, red. P. Litwiniuk, Warszawa 2016, s. 353.

⁵ J. Bieluk, *Zmiana paradygmatu prawa rolnego*, „Studia Iuridica Agraria” 2015, t. 13, s. 71–72.

⁶ *Ididem*, s. 72.

⁷ *Ibidem*, s. 74.

⁸ Np. ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz.U. z 2015 r., poz. 774 z późn. zm.); ustawa z dnia 16 kwietnia

tyczące ochrony środowiska naturalnego w zasadniczy sposób wpływają na rozwój rolnictwa w Europie. Stanowią one dziś podstawę do jego finansowania i zapewnienia bezpieczeństwa wytwarzanych produktów zgodnie z zasadą ostrożności⁹. Podlegają także procesowi monitorowania i kontroli¹⁰. Całość wprowadzonych regulacji składa się na zorganizowany mechanizm prawny, wpływający nie tylko na dochody rolnicze i zwiększenie konkurencyjności, ale także na inne potrzeby ogólnospołeczne. Respektowanie zasad ochrony przyrody jest konstytucyjnym obowiązkiem¹¹ i może przynosić pewne efekty finansowe dla rolnika. Pozostaje tylko pytanie o wielkość i skalę tych efektów oraz ich współmierność do wprowadzonych wymogów.

Powyższe regulacje europejskie i krajowe prowadzą do pytania o przyszłość prawa rolnego¹² – jego czynniki rozwojowe oraz dalszy postęp rolnictwa. W państwach Unii Europejskiej wydaje się obecnie, że czynnikiem determinującym rozwój rolnictwa jest postęp związany z podnoszeniem konkurencyjności rolnictwa, w tym rozwój innowacji oraz zwiększony nacisk na respektowanie zasad ochrony środowiska naturalnego w procesie produkcji rolnej, a przez to zapewnienie odpowiedniego poziomu bezpieczeństwa żywnościowego¹³. Te dwa elementarne cele Wspólnej Polityki Rolnej determinują profilowanie produkcji rolnej w kierunku produktów ekologicznych¹⁴. Wzrost znaczenia ochrony przyro-

2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2015 r., poz. 1651 z późn. zm.); ustawa z dnia 26 stycznia 2007 r. o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego (t.j. Dz.U. z 2008 r., nr 170, poz. 1051 z późn. zm.).

⁹ M. Korzycka-Iwanow, P. Wojciechowski, *Żywność ekologiczna w prawie USA i Unii Europejskiej*, „Studia Iuridica Agraria” 2015, t. 13, s. 19–38.

¹⁰ Por. przykładowo: rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1310/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiające niektóre przepisy przejściowe w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), zmieniające rozporządzenie (UE) nr 1305/2013 Parlamentu Europejskiego i Rady w zakresie środków i ich rozdziału w odniesieniu do roku 2014, a także zmieniające rozporządzenie Rady (WE) nr 73/2009 oraz rozporządzenia (UE) nr 1307/2013, (UE) nr 1306/2013 i (UE) nr 1308/2013 Parlamentu Europejskiego i Rady w zakresie ich stosowania w roku 2014 (Dz.U. z 2013 r., nr 347, s. 865 ze zm.).

¹¹ B. Rakoczy, *Co ma konstytucja do składowiska śmieci*, „Rzeczpospolita”, 06.12.2005; A. Krzywoń, *Konstytucja RP a środowisko*, „Państwo i Prawo” 2012, z. 8, s. 3–17; W. Radecki, *Ochrona środowiska w konstytucjach polskiej, czeskiej i słowackiej*, „Prawo i Środowisko” 2008, nr 4, s. 41–55; A. Milke, *Zarys konstytucyjnych podstaw ochrony środowiska*, „Studia Iuridica” 2009, nr 50, s. 95–100.

¹² R. Budzinowski, *Międzynarodowe czynniki rozwoju prawa rolnego*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2007, nr 2; *idem*, *Przyszłość prawa rolnego*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2009, nr 1.

¹³ M. Korzycka-Iwanow, P. Wojciechowski, *Administrative Sanctions in the Management of Food Safety*, „European Food and Feed Law Review” 2014, No. 4, s. 216–222; P. Wojciechowski, *Model odpowiedzialności administracyjnej w prawie żywnościowym*, Warszawa 2016.

¹⁴ M.A. Król, *Koncepcja rolnictwa ekologicznego*, [w:] *Prawo rolne. Problemy teorii i praktyki*, red. R. Budzinowski, A. Zieliński, Kluczbork 2002; K. Leśkiewicz, *System jakości produktów rolnictwa ekologicznego. Aspekty prawne*, Poznań 2011; S. Prutis, *Regulacje prawne produkcji ekologicznej w rolnictwie polskim*, „Studia Iuridica Agraria” 2013, t. 11, s. 39 i n.

dy w procesie produkcji rolnej przekłada się też na podniesienie bezpieczeństwa konsumentów produktów rolnych i żywnościowych¹⁵, co jest jednym z traktatowych celów WPR.

Takie podejście będzie wymuszało pogodzenie dwóch sprzeczności¹⁶: dotychczasowego intensywnego rolnictwa oraz zachowania bioróżnorodności na obszarach wiejskich. We wspomnianych rozporządzeniach europejskich w tym zakresie można zauważyć pewną niespójność. Z jednej strony likwidowane są kwoty mleczne, co ma sprzyjać zwiększeniu produkcji i konkurencyjności Unii Europejskiej na rynkach światowych. Z drugiej zaś wspierane jest rolnictwo nastawione na ekologizację i specjalizację produkcji z zachowaniem standardów ochrony środowiska naturalnego.

Takie dualistyczne podejście, próbujące pogodzić konkurencyjność rolnictwa oraz zachowanie bioróżnorodności, wymaga nie tylko wypracowania i wprowadzenia nowych rozwiązań prawnych, ale przede wszystkim respektowania zasady zrównoważonego rozwoju¹⁷. Rozwój rolnictwa powinien łączyć się z podnoszeniem zasad ochrony środowiska, zwłaszcza w zakresie stosowania nowych technik uprawy roślin (w tym z potencjalnym wykorzystaniem GMO) czy innowacyjnych nawozów sztucznych. Problemem jest tylko kwestia pogodzenia tych zjawisk. Wydaje się, że bezpieczeństwo konsumenta nakazuje jak najbardziej rygorystyczne przestrzeganie wszelkich możliwych zaleceń związanych z produkcją rolną¹⁸.

W świetle analizy przepisów rozporządzeń europejskich normujących Wspólną Politykę Rolną po 2013 r. powstaje problem, czy współczesne regulacje nie wymagają od rolnika za dużo w zakresie zachowania bioróżnorodności przyrodniczej¹⁹ kosztem wprowadzanych zmian w jego gospodarstwie rolnym. Czy prawo w równym stopniu chroni własność nieruchomości²⁰, warsztat pracy rolnika i środowisko naturalne? Obecnie obserwowana niewspółmierność nowych wymogów związanych z ochroną przyrody wydaje się zbyt daleko ingerująca w prawa nabyte rolników i częstokroć zmusza ich do zakończenia dotychczasowej działalności lub jej

¹⁵ P. Wojciechowski, *Gospodarstwo rodzinne jako gospodarstwo ekologiczne w prawie polskim i prawie UE*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego w Polsce i innych państwach Unii Europejskiej*, red. P. Litwiniuk, Warszawa 2015, s. 117–140.

¹⁶ R. Budzinowski, *Sprzeczności rozwojowe prawa rolnego*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2008, nr 2.

¹⁷ Z. Bukowski, *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w działalności publicznej*, [w:] *Administracja publiczna – człowiek a ochrona środowiska. Zagadnienia społeczno-prawne*, red. M. Górski, J. Bucińska, M. Niedziółka, R. Stec, D. Strus, Warszawa 2011; Z. Bukowski, *Prawo zrównoważonego rozwoju w Polsce – realny byt czy iluzja*, [w:] *Implementacyjne aspekty wdrożenia zrównoważonego rozwoju*, red. D. Kielczewski, Białystok 2011.

¹⁸ A. Niewiadomski, *Zrównoważony rozwój w planowaniu przestrzennym a Europejska Sieć Ekologiczna Natura 2000*, „Prawo” 2015, t. 318.

¹⁹ W. Radecki, *Instytucje prawa ochrony środowiska. Geneza, rozwój, perspektywy*, Warszawa 2010.

²⁰ M. Korzycka, *Ochrona własności rolniczej*, Warszawa 1979.

znacznego ograniczenia²¹, tudzież przekwalifikowania. Rolnicy pozostają w tym zakresie sami, bez pomocy od państwa. Pomoc taką zakłada realizacja koncepcji własności rolniczej A. Stelmachowskiego, którą w nowych warunkach ponownie odkrywa polska nauka prawa rolnego. Jak podkreśla S. Prutis, „obecnie widać doskonale, jak koncepcja własności rolniczej, jako kompleksu praw i obowiązków rolnika, jest przydatna do wyjaśnienia nakładania na rolników publicznoprawnych obowiązków z zakresu ochrony środowiska”²². Koncepcja ta, sformułowana ponad 60 lat temu, jest na tyle uniwersalna, iż pozwala na określenie współczesnej pozycji ustrojowej rolnika – producenta rolnego. Składają się na nią nie tylko uprawnienia wynikające z prawa własności nieruchomości, ale także obowiązki względem państwa oraz społeczeństwa. Do jednego z głównych obowiązków rolnika we współczesnych regulacjach, które determinują prowadzoną przez niego działalność, można zaliczyć przestrzeganie zasad ochrony środowiska naturalnego.

Wprowadzając odpowiednie wymogi produkcyjne, powinno się zapewnić szybką ścieżkę pomocy dla podmiotów, które podporządkują się tym ograniczeniom. Bez tego typu wentyli bezpieczeństwa rolnicy nie tylko nie zaimplementują nowych zasad gospodarowania, ale wręcz, pozostając przy dotychczasowych sposobach, mogą zwiększyć deekologizację obszarów rolnych. Składnikiem prośrodowiskowych determinantów rozwoju rolnictwa powinna być możliwość zachowania przez rolników jak największego poziomu bezpieczeństwa prowadzonej przez siebie działalności.

Można tutaj zaobserwować konflikt wartości konstytucyjnych²³ w zakresie ochrony środowiska naturalnego²⁴ oraz ochrony własności nieruchomości. Relacje pomiędzy tymi przepisami powinny być jednak czytane przez pryzmat „przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka”. Oznacza to, iż wprowadzane ograniczenia własności nieruchomości są dopuszczalne, o ile nie naruszają godności rolnika, w tym prawa do prowadzenia działalności rolniczej. Wyważenie racji między poszczególnymi normami konstytucyjnymi²⁵ wydaje się niezwykle trud-

²¹ M. Budzikowski, *Ograniczenia praw podmiotowych właściciela nieruchomości rolnej w prawie administracyjnym*, „Studia Iuridica” 2014, nr 58.

²² S. Prutis, *Ochrona środowiska za pomocą instrumentów prawno-finansowych Wspólnej Polityki Rolnej*, „Studia Iuridica Agraria” 2015, t. 13, s. 61.

²³ C. Kosikowski, *Wolność działalności gospodarczej i jej ograniczenia w praktyce stosowania Konstytucji*, [w:] *Zasady ustroju społecznego i gospodarczego w procesie stosowania Konstytucji*, red. C. Kosikowski, Warszawa 2005.

²⁴ P. Bojarski, *Konstytucyjne podstawy ochrony przyrody*, [w:] *Ochrona środowiska a prawo własności*, red. J. Sommer, Wrocław 2000; M. Borowiak, *Rola norm konstytucyjnych w kształtowaniu prawodawstwa w dziedzinie ochrony przyrody*, [w:] *Trwałość i efektywność ochrony przyrody w polskich parkach narodowych*, red. A. Andrzejewska, A. Lubański, Warszawa 2009; Z. Bukowski, *Konstytucyjne podstawy obowiązków państwa w zakresie ochrony środowiska*, „Prawo i Środowisko” 2002, nr 4.

²⁵ W. Radecki, *Konstytucyjny obowiązek dbałości o stan środowiska i odpowiedzialność za jego pogorszenie*, „Ochrona Środowiska. Prawo i Polityka” 2000, nr 1.

ne. Każdy przypadek należy oceniać przez kazuistyczne rozpatrywanie stopnia ingerencji w prawo własności oraz oferowanej pomocy w zamian za taką ingerencję²⁶. Należy również pamiętać o dość skomplikowanych prawnych relacjach wartości konstytucyjnych oraz regulacji europejskich. W przypadku ich kolizji rozstrzygnięcie już nie jest takie proste i oczywiste na rzecz norm konstytucyjnych²⁷.

Takie podejście determinowane jest przez kilka głównych rozwiązań prawnych, które w sposób powszechny dotyczą większości rolników i ich rodzin²⁸. Oprócz tych podstawowych zagadnień relacji prawa rolnego oraz unormowań dotyczących ochrony przyrody i środowiska wyraźnie należy zaznaczyć, że istnieje jeszcze szereg innych wymogów, które określają sytuację prawną rolnika²⁹. Ich kompleksowa analiza znacznie wykracza poza ramy opracowania artykułowego. Poniżej zostaną przedstawione tylko główne elementy determinujące rozwój rolnictwa w perspektywie kilku najbliższych lat.

Pierwszym z podstawowych determinantów rolnictwa jest nowa zielona polityka rolna³⁰, uregulowana w przywołanym rozporządzeniu 1307/2013. Rolnik musi wprowadzić odpowiednie praktyki (dywersyfikację upraw, trwałe użytki zielone, obszary proekologiczne lub inne praktyki równoważne korzystne dla klimatu), które mają uchronić środowisko naturalne przed zagrożeniami zanieczyszczenia³¹. W zamian może skorzystać z pomocy finansowej pochodzącej ze środków europejskich³². Poza niewspółmiernością uzyskiwanych korzyści ekonomicznych przez rolnika w stosunku do stawianych mu wymogów, można wskazać na trudności interpretacyjne występujące we wprowadzanych regulacjach. Nie są znane też możliwe efekty wprowadzanych praktyk. Czy przyniosą one zakładane rezultaty w zakresie poprawy jakości ochrony środowiska natu-

²⁶ P. Bojarski, *Rekompensata za ograniczenia związane z ochroną przyrody*, [w:] *Teoretyczne podstawy ochrony przyrody*, red. W. Radecki, Wrocław 2006.

²⁷ J. Barcz, *Zasada pierwszeństwa prawa wspólnotowego w świetle postanowień Konstytucji RP z 1997 r.*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2004, nr 2.

²⁸ A. Bołtomiuk, *Przyczyny i skutki wzrostu zainteresowania aspektem środowiskowym w polityce rolnej UE*, „Roczniki Naukowe SERiA” 2006, t. 8, z. 4, s. 61.

²⁹ S. Prutis, *Kryteria doboru struktur służących kształtowaniu ustroju rolnego (centralizacja czy regionalizacja)*, [w:] *Kwestia agrarna...*, s. 39–60.

³⁰ J. Bieluk, D. Łobos-Kotowska, *Platności bezpośrednie*, [w:] *Prawo rolne*, red. P. Czechowski, Warszawa 2015.

³¹ D. Malinowska, *Platność za zazielenianie w nowym modelu dopłat bezpośrednich*, „Studia Iuridica Agraria” 2015, t. 13, s. 7, 18; J. Martinez, *Das Greening der Gemeinsamen Agrarpolitik*, „Natur und Recht” 2013, Nr 35, s. 690–694; K. Michalk, *The Legal Framework for Short Rotation Coppice in Germany in the Context of the ‘Greening’ of the EU’s Common Agricultural Policy*, [w:] *Bioenergy from Dendromass for the Sustainable Development of Rural Areas*, eds. D.B. Manning, A. Bemann, M. Bredemeier, N. Lamersdorf, C. Ammer, Getynga 2015.

³² B. Garske, K. Hoffmann, *Die Gemeinsame Agrarpolitik nach der Reform 2013: Endlich nachhaltig?*, Halle-Wittenberg 2016; S. Lakner, J. Schmitt, S. Schüler, Y. Zinngrebe, *Naturschutzpolitik in der Landwirtschaft: Erfahrungen aus der Umsetzung von Greening und der ökologischen Vorrangfläche 2015*, Getynga 2016.

ralnego? Czy, przykładowo, przez przeznaczenie dość dużej części dotychczas wykorzystywanych gospodarczo terenów rolniczych na użytki zielone podniesie się poziom ochrony bioróżnorodności?³³ Odpowiedzi na te pytania wymagają obserwacji tych przepisów w czasie ich stosowania oraz wykonania oceny *ex post* przyjętych regulacji i osiągniętych efektów.

Dotychczasowe wykorzystanie pomocy pochodzącej ze środków europejskich świadczy o tym, iż zmienione zasady będą miały w większości zastosowanie faktyczne tylko do tych rolników, którzy i tak wdrażają określone zasady z polityki zazieleniania na swoim terenie, czy to prowadząc rolnictwo ekologiczne, czy gospodarując na wskazanych w rozporządzeniu 1307/2013 obszarach Natura 2000³⁴. Czy skorzysta z tych praktyk i pomocy rolnik, który ma przykładowo 15 ha i w części z nich musi wprowadzić politykę zazieleniania? Odpowiedź na to pytanie jest uzależniona zarówno od społecznych efektów tej polityki, jak i ekonomicznych zachęt skierowanych do rolnika. Dziś, poza determinantami prawnymi, mamy do czynienia z korelacją determinantów społecznych, ekonomicznych i politycznych, także z korelacją interesu publicznego³⁵ oraz prywatnego. Połączenie tych czterech rodzajów determinantów oraz dwóch interesów może łącznie wyznaczyć przyszły cel rozwojowy rolnictwa. Będzie to jednak niezwykle trudne nie tylko z powodu zawichości przepisów prawnych, ale przede wszystkim ze względów ekonomicznych oraz społecznych. Przekonanie rolników, że opłaca im się w dłuższym okresie przestrzeganie zasad ochrony środowiska w procesie produkcji rolnej może okazać się przeszkodą w rozwoju rolnictwa.

Rolnik, poza ogólnym celem związanym z ochroną środowiska naturalnego, musi widzieć w omawianych regulacjach prawnych korzyści dla prowadzonej przez siebie działalności. Obecne zachęty finansowe związane z wprowadzaniem polityki zazieleniania wydają się zbyt mało atrakcyjne, aby skutecznie zachęcić rolników do pełnego respektowania zasad określonych w rozporządzeniu 1307/2013. Nie są one współmierne do stawianych wymogów i wprowadzanych ograniczeń. W tym zakresie przywołana koncepcja własności rolniczej zakłada pomoc państwa, które rekompensuje rolnikowi ciężar ponoszonych obowiązków.

³³ S. Prutis, *Status prawny rodzinnego gospodarstwa rolnego w polskim prawie rolnym (ocena stanu regulacji)*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego...*, s. 11–21; A. Niewiadomski, *Rodzinne gospodarstwo rolne wobec ochrony środowiska w prawie polskim i europejskim*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego...*, s. 141–152.

³⁴ K. Van Meerbeek, S. Ottoy, M. Andrés García, B. Muys, M. Hermy, *The bioenergy potential of Natura 2000 – a synergy between climate change mitigation and biodiversity protection*, “Frontiers in Ecology and the Environment” 2016, No. 14(9), s. 473–478; C. Le Lievre, A.M. O’Hagan, R. Culloch, F. Bennet, I. Broadbent, *Legal feasibility of implementing a risk-based approach to MRE consenting and compatibility with Natura 2000 network*, London 2016.

³⁵ J. Stelmasiak, *Realizacja interesu publicznego w ochronie środowiska na przykładzie obszaru specjalnego o charakterze ekologicznym*, [w:] *Prawne instrumenty ochrony środowiska*, red. B. Jeżyńska, E. Kruk, Lublin 2016, s. 15–22.

De lege ferenda należałoby podjąć analizy prawne i ekonomiczne umożliwiające zwiększenie poziomu pomocy dla rolników, którzy zdecydują się na wprowadzenie praktyk korzystnych dla klimatu i środowiska.

Powstaje też pytanie, w jaki sposób rolnicy będą funkcjonować po 2020 r., gdy obecna perspektywa finansowa zostanie zrealizowana, a jednym z możliwych scenariuszy będzie zakończenie funkcjonowania płatności obszarowych. Czy dzisiejsze wymagania środowiskowe będą miały szansę na przetrwanie bez zachęt finansowych? Brak długoterminowej perspektywy rozwojowej skutkuje tym, iż obecnie można wskazywać tylko krótkookresowe determinanty rozwojowe prawa rolnego i rolnictwa. Najbliższe 4 lata wydają się podporządkowane regulacjom prośrodowiskowym. Jednocześnie rolnik nie może jasno określić swojej pozycji ustrojowej i przeznaczenia swoich nieruchomości w 2021 r. Takie podejście może stanowić istotne zagrożenie dla celów WPR. Po pierwsze, nie zostanie podniesiona konkurencyjność rolnictwa. Jeśli rolnik co 5 lat będzie musiał zmieniać profil swojej działalności, nie będzie miał zbyt dużych możliwości zbudowania trwałej pozycji na rynku. Po drugie, stawiane dziś wymogi z zakresu ochrony środowiska naturalnego mogą okazać się mało atrakcyjne, kiedy zabraknie możliwości ich odpowiedniego finansowania dla rolników³⁶. Już dziś należy postulować *de lege ferenda* podjęcie prac analitycznych, a z czasem legislacyjnych, zmierzających do wypracowania długoterminowych planów rozwoju rolnictwa w Europie z uwzględnieniem zasad ochrony środowiska naturalnego. Takie podejście może zapewnić skuteczność obecnych regulacji, dając rolnikom poczucie bezpieczeństwa obrotu prawnego i możliwość długofalowego planowania swoich inwestycji.

Poza zasadami związanymi z zazielenianiem rolnicy muszą przestrzegać zasad wzajemnej zgodności³⁷. Obejmują one wymogi przestrzegania minimalnych warunków niezbędnych do uzyskania pomocy ze środków europejskich³⁸.

³⁶ B. Czyżewski, R. Trojanek, *Czynniki wartości ziemi rolnej w kontekście zróżnicowanych funkcji obszarów wiejskich w Polsce*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2016, nr 2(347), s. 3–25.

³⁷ Por. dotychczasowe regulacje w tej sprawie: rozporządzenie Komisji nr 1122/2009 z dnia 30 listopada 2009 r. ustanawiające szczegółowe zasady wykonywania rozporządzenia Rady nr 73/2009 odnośnie do zasady wzajemnej zgodności, modulacji oraz zintegrowanego systemu zarządzania i kontroli w ramach systemów wsparcia bezpośredniego dla rolników przewidzianych w wymienionym rozporządzeniu oraz wdrażania rozporządzenia Rady nr 1234/2007 w odniesieniu do zasady wzajemnej zgodności w ramach systemu wsparcia ustanowionego dla sektora wina (Dz.Urz. UE L z 2009 r., nr 316, s. 65 z późn. zm.).

³⁸ A. Hawrylewicz-Luka, *Spełnianie wymogów wzajemnej zgodności (cross-compliance) przy ubieganiu się przez rolników o płatności bezpośrednie jako poszanowanie środowiska naturalnego*, [w:] *Administracja publiczna – człowiek a ochrona środowiska...*, s. 130–155; B. Jeżyńska, *Znaczenie i funkcje zasady cross-compliance w systemie rolniczych dopłat bezpośrednich*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2010, nr 13, s. 35–50; A. Germano, *Reforma Wspólnej Polityki Rolnej z 2003 r. i reżim płatności jednolitej*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2007, nr 1; T. Kurowska, *Zadania i funkcje instrumentów prawnych wspierania rozwoju obszarów wiejskich*, „Studia Iuridica Agraria” 2005, t. 4.

W nowej perspektywie finansowej zostały one utrzymane i wzbogacone o omówioną powyżej politykę zazieleniania³⁹. Niewątpliwie same zasady wzajemnej zgodności są dziś jednym z determinantów rozwojowych rolnictwa w Europie przez zapewnienie minimalnych wymogów respektowania unormowań środowiskowych czy fitosanitarnych w zakresie prowadzonej działalności rolniczej. Zasady te w dużej mierze odwołują się do konieczności przestrzegania przez rolnika podstawowych wymogów związanych z zachowaniem bioróżnorodności przyrodniczej⁴⁰.

Jednym z przykładów zasad wzajemnej zgodności, które nakazują respektowanie prośrodowiskowych elementów w prowadzeniu działalności rolniczej, jest przestrzeganie regulacji wynikających ze stosowania przez państwo członkowskie dyrektywy ptasiej⁴¹ i siedliskowej⁴². W tym kontekście zazielenianie jest dodatkowym obowiązkiem nałożonym na rolnika, który będzie chciał wykorzystać w prowadzeniu swojej działalności środki przeznaczone na płatności obszarowe. Podstawowym zadaniem jest przestrzeganie unormowań wynikających z przywołanych powyżej dyrektyw. W polskich warunkach zostały one transponowane do ustawy o ochronie przyrody⁴³. Kwestią niezwykle ważną pozostają również mechanizmy kontroli potrzebne do sprawdzenia przestrzegania przez rolnika wszelkich obowiązków wynikających zarówno z dotychczasowych unormowań, jak i z nowej polityki zazieleniania⁴⁴. Obecnie brakuje w tym zakresie skutecznych instrumentów prawnych i określonych technik kontroli.

Ochrona środowiska w znacznej mierze determinuje politykę rozwoju obszarów wiejskich⁴⁵. Poza spełnieniem kryteriów z omówionej powyżej polityki zazieleniania wskazuje się na możliwości uzyskiwania wsparcia przez rolni-

³⁹ B. Mickiewicz, *Rola i znaczenie cross-compliance w dopłatach bezpośrednich dla rolników w latach 2015–2020*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2016, nr 1(39), s. 129–135; A. Sorrentino, R. Henke, *The Common Agricultural Policy After the Fischler Reform: National Implementations, Impact Assessment and the Agenda for Future Reforms*, London–New York 2016.

⁴⁰ M.A. Król, *Środowiskowy wymiar płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego – zagadnienia prawne*, [w:] *Prawne instrumenty ochrony...*, s. 295–312; *eadem*, *Nowe rozwiązania prawne w zakresie płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego*, „Studia Iuridica Agraria” 2015, t. 13, s. 77–100.

⁴¹ Dyrektywa 79/409/EWG Rady z dnia 2 kwietnia 1979 r. o ochronie dziko żyjących ptaków (Dz.Urz. UE L z 1979 r., nr 103, poz. 1 z późn. zm.), która została zastąpiona nową dyrektywą 2009/147/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa (Dz.Urz. UE L z 2010 r., nr 20, poz. 7 z późn. zm.).

⁴² Dyrektywa 92/43/EWG Rady z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory (Dz.Urz. UE L z 1992 r., nr 206, poz. 7 z późn. zm.).

⁴³ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2015 r., poz. 1651 z późn. zm.).

⁴⁴ M.A. Król, *Rola gospodarstw rodzinnych w prawnej ochronie zasobów środowiska i różnorodności biologicznej*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego...*, s. 153–174.

⁴⁵ P. Gała, *Problematyka bioróżnorodności w nowym PROW na lata 2014–2020*, „Studia Iuridica Agraria” 2015, t. 13, s. 165–178.

ków gospodarujących na obszarach cennych przyrodniczo czy o niekorzystnych warunkach gospodarowania⁴⁶. Specjalna pomoc przeznaczana jest także dla rolników prowadzących działalność w zakresie rolnictwa ekologicznego oraz agroturystyki⁴⁷. Ten zestaw instrumentów prawnych, rozszerzających istniejące w poprzednim okresie programowania mechanizmy wsparcia środowiskowego, widoczny jest chociażby w zmianie nazwy zobowiązań rolnośrodowiskowych przez dodanie członu związanego z klimatem⁴⁸. Symbolizuje to znaczne rozszerzenie zakresu ochrony nie tylko o zagrożenia dotyczące typowych instrumentów ochrony środowiska, ale i tych związanych z oddziaływaniem na klimat.

Czy zobowiązania rolno-środowiskowo-klimatyczne, opracowane przy pomocy doradcy środowiskowego, okażą się wystarczające dla spełnienia oczekiwanych rezultatów? Podjęcie tych zobowiązań nakłada na rolnika kolejne ograniczenia jego praw, w szczególności związanych z dotychczasowym sposobem prowadzenia działalności rolniczej, a poza tym zmierza do specjalizacji rolnictwa w zakresie produkcji ekologicznej. Ponownie pojawia się problem krótkoterminowych zachęt dla rolników. Co prawda, pomogą one we wzroście dochodowości produkcji rolnej na przestrzeni najbliższych lat, ale czy przy ewentualnym zamknięciu tych mechanizmów pomocowych rolnicy sobie poradzą? Podobnie jak w przypadku systemu płatności obszarowej należy rekomendować podjęcie działań analitycznych zmierzających do oceny efektywności możliwych do wyboru instrumentów pomocowych z zakresu polityki rozwoju obszarów wiejskich i ich oddziaływania na dochody rolnicze obecnie oraz w przyszłości.

Zasady ochrony środowiska powinny być realizowane w każdym działaniu określonym w PROW 2014–2020. Wskazane przykłady są tylko zobrazowaniem specjalistycznych systemów pomocowych, które w znacznej mierze mogą determinować rozwój rolnictwa na obszarach cennych przyrodniczo. Wystarczy wspomnieć, że płatności dla obszarów Natura 2000 mogą dotyczyć ponad 20% powierzchni Polski.

⁴⁶ P. Litwiniuk, *Prawna ochrona bioróżnorodności jako element polityki zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] *Prawne instrumenty ochrony...*, s. 313–326.

⁴⁷ A. Kapala, *Prawne uwarunkowania prowadzenia działalności powiązanych w gospodarstwach rodzinnych – wybrane aspekty porównawcze*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego...*, s. 231–242; D. Łobos-Kotowska, M. Stańko, *Dywersyfikacja działalności rolniczej jako instrument wspierania rozwoju gospodarstwa rodzinnego na przykładzie agroturystyki*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego...*, s. 393–406; D. Łobos-Kotowska, M. Stańko, *Agroturystyka jako instrument wspierania rozwoju gospodarstwa rodzinnego*, [w:] *Ekonomiczne i prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego*, red. M. Podstawka, Warszawa 2015, s. 287–296.

⁴⁸ E. Nawrotek, *Działanie rolno-środowiskowo-klimatyczne jako instrument ochrony środowiska w rolnictwie*, [w:] *Prawne instrumenty ochrony...*, s. 353–366.

Ochrona środowiska przyrodniczego w działalności rolniczej objawia się też w zakresie koegzystencji produkcji rolniczej z formami ochrony przyrody⁴⁹. W polskich regulacjach dotyczy to ponad 45% powierzchni kraju (objętej różnymi formami ochrony przyrody), z czego w większości położonej na terenach rolniczych. Implementowane ograniczenia determinują sposób prowadzenia działalności rolniczej i wprowadzają liczne ograniczenia w wykonywaniu prawa własności nieruchomości rolnych. Przykładowo tylko plany zadań ochronnych dla obszarów Natura 2000, zgodnie z polską ustawą o ochronie przyrody, która recypuje dyrektywy europejskie w tym zakresie, wprowadzają identyfikację istniejących i potencjalnych zagrożeń dla zachowania właściwego stanu ochrony siedlisk przyrodniczych oraz gatunków roślin i zwierząt i ich siedlisk będących przedmiotami ochrony, a także wskazują cele działań ochronnych. W odniesieniu do nieruchomości plan zadań ochronnych zawiera określenie działań ochronnych ze wskazaniem podmiotów odpowiedzialnych za ich wykonanie i obszarów ich wdrażania, w tym w szczególności działań dotyczących: ochrony czynnej siedlisk przyrodniczych; gatunków roślin i zwierząt oraz ich siedlisk; monitoringu stanu przedmiotów ochrony oraz monitoringu realizacji celów; uzupełnienia stanu wiedzy o przedmiotach ochrony i uwarunkowaniach ich ochrony. Określa on poza tym zasady prowadzenia i podejmowania działalności rolniczej na tych terenach.

Pewne problemy powstają w sytuacji, kiedy na danym terenie istnieje więcej niż jedna forma ochrony przyrody. Przykładowo tylko parki narodowe, pomniki przyrody i obszary Natura 2000 mogą występować jako formy ochrony przyrody na jednej i tej samej nieruchomości. Wszystkie te regulacje determinują prowadzenie działalności przez rolnika i jego efektywność. Niejednokrotnie prowadzą do powstawania konfliktów pomiędzy regulacjami publicznymi i prywatnymi.

Obowiązujące regulacje europejskie i krajowe w zakresie ochrony środowiska są jednym z głównych determinantów rozwojowych współczesnego rolnictwa. W założeniach i celach mają być wyznacznikiem przyszłości całego sektora. Przedstawione zagadnienia wskazują na przedmiotową, a nie podmiotową rolę rolnika w tych unormowaniach. Staje się on tylko wykonawcą przyjętych założeń, bez skutecznej możliwości ochrony swojego warsztatu pracy. Określona pomoc ekonomiczna wydaje się niewspółmierna wobec oczekiwań w zakresie przyjęcia zobowiązań związanych z ochroną środowiska naturalnego. W tym zakresie trzeba podjąć kompleksowe analizy dotyczące wypracowania racjonalnych rozwiązań, nie tylko zachowujących obecny stan ochrony środowiska i zakładających jego poprawę, ale przede wszystkim dbających o interesy rolnika, który – podobnie jak środowisko naturalne – powinien podlegać prawnej ochronie.

Zaprezentowane trzy pola regulacyjne, związane z systemem płatności obszarowych, polityką rozwoju obszarów wiejskich i funkcjonowaniem różnych

⁴⁹ J. Ciechanowicz-McLean, *Działalność administracji publicznej w świetle zasad prawa ochrony przyrody*, [w:] *Administracja publiczna – człowiek a ochrona środowiska...*

form ochrony przyrody, wyraźnie pokazują, iż regulacje europejskie zmierzają do maksymalizacji instrumentów prawnych, których zadaniem jest wzmocnienie zasad ochrony środowiska naturalnego. System tych regulacji jest nie tylko determinantem rozwojowym rolnictwa i paradygmatem współczesnego prawa rolnego, ale też przez w miarę uzupełniające się elementy stanowi quasi-kodyfikację współczesnego europejskiego prawa rolnego. Przywołany w pierwszych zdaniach artykułu pogląd reprezentowany we włoskiej nauce prawa rolnego wydaje się być właściwy. Można zaobserwować, że opisany system regulacji prawnych tworzy w miarę spójny system uzupełniających się instrumentów prawnych oddziałujących na współczesne rolnictwo. Świadczy o tym chociażby powiązanie systemu płatności obszarowych i polityki rozwoju obszarów wiejskich.

Należy jednak rozpocząć prace nad systemem prawnym, który nie tylko uzupełniałby się w zakresie wydawanych rozporządzeń, ale także korespondowałby z obowiązującym prawem. Przeprowadzona analiza wykazała, że szczególnie ważne jest znalezienie odpowiednich relacji pomiędzy nowymi zasadami ochrony środowiska a ochroną praw podmiotowych rolnika, w tym zwłaszcza własności nieruchomości rolnych. Wprowadzane determinanty prośrodowiskowe tylko wtedy będą mogły być skuteczne, kiedy uzyskają akceptację rolników przez ich zastosowanie. Problem pojawi się, gdy nowe zasady będą na tyle wymagające i trudne do spełnienia przez ich adresatów, że korzystniejszym wyborem okaże się pozostawienie dotychczasowego sposobu produkcji.

W kontekst tych rozwiązań wpisuje się koncepcja własności rolniczej, która w nowych realiach prawnych zostaje wypełniona nowymi treściami, w szczególności po stronie obowiązków rolnika względem społeczeństwa. Powyższa analiza wykazała konieczność stworzenia odpowiedniego systemu kompensującego rolnikom podporządkowanie się ograniczeniom.

Z pewnością w nowych zasadach ochrony środowiska w rolnictwie można upatrywać szans rozwojowych dla rolnictwa ekologicznego i działalności powiązanych. Preferowanie przez regulacje europejskie takich rozwiązań ma przyczynić się nie tylko do spełnienia celów środowiskowych, ale przede wszystkim ma zwiększyć bezpieczeństwo konsumentów produktów rolnych i żywnościowych. W dłuższej perspektywie powinno się to przyczynić do poprawy jakości zdrowia i życia społeczeństwa.

BIBLIOGRAFIA

- Albisini F., *Europejskie kodeksy rolnictwa i ponowne odkrycie rolnictwa jako działalności produkcyjnej*, [w:] *Kwestia agrarna. Zagadnienia prawne i ekonomiczne*, red. P. Litwiniuk, Warszawa 2016.
- Barcz J., *Efektywność prawa wspólnotowego w prawie krajowym. W sprawie wytycznych techniki prawodawczej*, „Przegląd Legislacyjny” 2003, nr 2.

- Barcz J., *Zasada pierwszeństwa prawa wspólnotowego w świetle postanowień Konstytucji RP z 1997 r.*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2004, nr 2.
- Bieluk J., *Zmiana paradygmatu prawa rolnego*, „Studia Iuridica Agraria” 2015, t. 13.
- Bieluk J., Łobos-Kotowska D., *Płatności bezpośrednie*, [w:] *Prawo rolne*, red. P. Czechowski, Warszawa 2015.
- Bojarski P., *Konstytucyjne podstawy ochrony przyrody*, [w:] *Ochrona środowiska a prawo własności*, red. J. Sommer, Wrocław 2000.
- Bojarski P., *Rekompensata za ograniczenia związane z ochroną przyrody*, [w:] *Teoretyczne podstawy ochrony przyrody*, red. W. Radecki, Wrocław 2006.
- Bołtromiuk A., *Przyczyny i skutki wzrostu zainteresowania aspektem środowiskowym w polityce rolnej UE*, „Roczniki Naukowe SERiA” 2006, t. 8, z. 4.
- Borowiak M., *Rola norm konstytucyjnych w kształtowaniu prawodawstwa w dziedzinie ochrony przyrody*, [w:] *Trwałość i efektywność ochrony przyrody w polskich parkach narodowych*, red. A. Andrzejewska, A. Lubański, Warszawa 2009.
- Budzikowski M., *Ograniczenia praw podmiotowych właściciela nieruchomości rolnej w prawie administracyjnym*, „Studia Iuridica” 2014, nr 58.
- Budzinowski R., *Międzynarodowe czynniki rozwoju prawa rolnego*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2007, nr 2.
- Budzinowski R., *Przyszłość prawa rolnego*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2009, nr 1.
- Budzinowski R., *Sprzecznosci rozwojowe prawa rolnego*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2008, nr 2.
- Bukowski Z., *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w działalności publicznej*, [w:] *Administracja publiczna – człowiek a ochrona środowiska. Zagadnienia społeczno-prawne*, red. M. Górski, J. Bucińska, M. Niedziółka, R. Stec, D. Strus, Warszawa 2011.
- Bukowski Z., *Konstytucyjne podstawy obowiązków państwa w zakresie ochrony środowiska*, „Prawo i Środowisko” 2002, nr 4.
- Bukowski Z., *Prawo zrównoważonego rozwoju w Polsce – realny byt czy iluzja*, [w:] *Implementacyjne aspekty wdrożenia zrównoważonego rozwoju*, red. D. Kielczewski, Białystok 2011.
- Ciechanowicz-McLean J., *Działalność administracji publicznej w świetle zasad prawa ochrony przyrody*, [w:] *Administracja publiczna – człowiek a ochrona środowiska. Zagadnienia społeczno-prawne*, red. M. Górski, J. Bucińska, M. Niedziółka, R. Stec, D. Strus, Warszawa 2011.
- Czyżewski B., Trojanek R., *Czynniki wartości ziemi rolnej w kontekście zróżnicowanych funkcji obszarów wiejskich w Polsce*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 2016, nr 2(347).
- Dyrektywa 79/409/EWG Rady z dnia 2 kwietnia 1979 r. o ochronie dziko żyjących ptaków (Dz.Urz. UE L z 1979 r., nr 103, poz. 1 z późn. zm.).
- Dyrektywa 92/43/EWG Rady z dnia 21 maja 1992 r. w sprawie ochrony siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory (Dz.Urz. UE L z 1992 r., nr 206, poz. 7 z późn. zm.).
- Dyrektywa 2003/35/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 maja 2003 r. przewidująca udział społeczeństwa w odniesieniu do sporządzania niektórych planów i programów w zakresie środowiska oraz zmieniająca w odniesieniu do udziału społeczeństwa i dostępu do wymiaru sprawiedliwości dyrektywę Rady 85/337/EWG i 96/61/WE (Dz.Urz. UE L 156 z 25 czerwca 2003 r.).
- Dyrektywa 2009/147/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa (Dz.Urz. UE L z 2010 r., nr 20, poz. 7 z późn. zm.).
- Gała P., *Problematyka bioróżnorodności w nowym PROW na lata 2014–2020*, „Studia Iuridica Agraria” 2015, t. 13.
- Garske B., Hoffmann K., *Die Gemeinsame Agrarpolitik nach der Reform 2013: Endlich nachhaltig?*, Halle-Wittenberg 2016.
- Germano A., *Reforma Wspólnej Polityki Rolnej z 2003 r. i reżim płatności jednolitej*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2007, nr 1.

- Hawrylewicz-Luka A., *Spełnianie wymogów wzajemnej zgodności (cross-compliance) przy ubieganiu się przez rolników o płatności bezpośrednio jako poszanowanie środowiska naturalnego*, [w:] *Administracja publiczna – człowiek a ochrona środowiska. Zagadnienia społeczno-prawne*, red. M. Górski, J. Buczińska, M. Niedziółka, R. Stec, D. Strus, Warszawa 2011.
- Jeżyńska B., *Znaczenie i funkcje zasady cross-compliance w systemie rolniczych dopłat bezpośrednich*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2010, nr 13.
- Kapała A., *Prawne uwarunkowania prowadzenia działalności powiązanych w gospodarstwach rodzinnych – wybrane aspekty porównawcze*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego w Polsce i innych państwach Unii Europejskiej*, red. P. Litwiniuk, Warszawa 2015.
- Korzycka M., *Ochrona własności rolniczej*, Warszawa 1979.
- Korzycka-Iwanow M., Wojciechowski P., *Administrative Sanctions in the Management of Food Safety*, “*European Food and Feed Law Review*” 2014, No. 4.
- Korzycka-Iwanow M., Wojciechowski P., *Żywność ekologiczna w prawie USA i Unii Europejskiej*, „*Studia Iuridica Agraria*” 2015, t. 13.
- Kosikowski C., *Wolność działalności gospodarczej i jej ograniczenia w praktyce stosowania Konstytucji*, [w:] *Zasady ustroju społecznego i gospodarczego w procesie stosowania Konstytucji*, red. C. Kosikowski, Warszawa 2005.
- Król M.A., *Koncepcja rolnictwa ekologicznego*, [w:] *Prawo rolne. Problemy teorii i praktyki*, red. R. Budzinowski, A. Zieliński, Kluczbork 2002.
- Król M.A., *Nowe rozwiązania prawne w zakresie płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego*, „*Studia Iuridica Agraria*” 2015, t. 13.
- Król M.A., *Rola gospodarstw rodzinnych w prawnej ochronie zasobów środowiska i różnorodności biologicznej*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego w Polsce i innych państwach Unii Europejskiej*, red. P. Litwiniuk, Warszawa 2015.
- Król M.A., *Środowiskowy wymiar płatności w ramach systemów wsparcia bezpośredniego – zagadnienia prawne*, [w:] *Prawne instrumenty ochrony środowiska*, red. B. Jeżyńska, E. Kruk, Lublin 2016.
- Krzywoń A., *Konstytucja RP a środowisko*, „*Państwo i Prawo*” 2012, z. 8.
- Kurowska T., *Zadania i funkcje instrumentów prawnych wspierania rozwoju obszarów wiejskich*, „*Studia Iuridica Agraria*” 2005, t. 4.
- Lakner S., Schmitt J., Schüler S., Zinngrabe Y., *Naturschutzpolitik in der Landwirtschaft: Erfahrungen aus der Umsetzung von Greening und der ökologischen Vorrangfläche 2015*, Getynga 2016.
- Leśkiewicz K., *System jakości produktów rolnictwa ekologicznego. Aspekty prawne*, Poznań 2011.
- Lievre C. Le, O’Hagan A.M., Culloch R., Bennet F., Broadbent I., *Legal feasibility of implementing a risk-based approach to MRE consenting and compatibility with Natura 2000 network*, London 2016.
- Litwiniuk P., *Prawna ochrona bioróżnorodności jako element polityki zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] *Prawne instrumenty ochrony środowiska*, red. B. Jeżyńska, E. Kruk, Lublin 2016.
- Łobos-Kotowska D., Stańko M., *Agroturystyka jako instrument wspierania rozwoju gospodarstwa rodzinnego*, [w:] *Ekonomiczne i prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego*, red. M. Podstawka, Warszawa 2015.
- Łobos-Kotowska D., Stańko M., *Dywersyfikacja działalności rolniczej jako instrument wspierania rozwoju gospodarstwa rodzinnego na przykładzie agroturystyki*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego w Polsce i innych państwach Unii Europejskiej*, red. P. Litwiniuk, Warszawa 2015.
- Malinowska D., *Płatność za zazielenianie w nowym modelu dopłat bezpośrednich*, „*Studia Iuridica Agraria*” 2015, t. 13.

- Martinez J., *Das Greening der Gemeinsamen Agrarpolitik*, „Natur und Recht“ 2013, Nr 35.
- Meerbeek K. Van, Ottoy S., Andrés García M., Muys B., Hermy M., *The bioenergy potential of Natura 2000 – a synergy between climate change mitigation and biodiversity protection*, “Frontiers in Ecology and the Environment” 2016, No. 14(9).
- Michalk K., *The Legal Framework for Short Rotation Coppice in Germany in the Context of the ‘Greening’ of the EU’s Common Agricultural Policy*, [w:] *Bioenergy from Dendromass for the Sustainable Development of Rural Areas*, eds. D.B. Manning, A. Bemann, M. Brede-meier, N. Lamersdorf, C. Ammer, Getynga 2015.
- Mickiewicz B., *Rola i znaczenie cross-compliance w dopłatach bezpośrednich dla rolników w latach 2015–2020*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2016, nr 1(39).
- Milke A., *Zarys konstytucyjnych podstaw ochrony środowiska*, „Studia Iuridica” 2009, nr 50.
- Nawrotek E., *Działanie rolno-środowiskowo-klimatyczne jako instrument ochrony środowiska w rolnictwie*, [w:] *Prawne instrumenty ochrony środowiska*, red. B. Jeżyńska, E. Kruk, Lublin 2016.
- Niewiadomski A., *Rodzinne gospodarstwo rolne wobec ochrony środowiska w prawie polskim i europejskim*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego w Polsce i innych państwach Unii Europejskiej*, red. P. Litwiniuk, Warszawa 2015.
- Niewiadomski A., *Zrównoważony rozwój w planowaniu przestrzennym a Europejska Sieć Ekologiczna Natura 2000*, „Prawo” 2015, t. 318.
- Prutis S., *Kryteria doboru struktur służących kształtowaniu ustroju rolnego (centralizacja czy regionalizacja)*, [w:] *Kwestia agrarna. Zagadnienia prawne i ekonomiczne*, red. P. Litwiniuk, Warszawa 2016.
- Prutis S., *Ochrona środowiska za pomocą instrumentów prawno-finansowych Wspólnej Polityki Rolnej*, „Studia Iuridica Agraria” 2015, t. 13.
- Prutis S., *Regulacje prawne produkcji ekologicznej w rolnictwie polskim*, „Studia Iuridica Agraria” 2013, t. 11.
- Prutis S., *Status prawny rodzinnego gospodarstwa rolnego w polskim prawie rolnym (ocena stanu regulacji)*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego w Polsce i innych państwach UE*, red. P. Litwiniuk, Warszawa 2015.
- Radecki W., *Instytucje prawa ochrony środowiska. Geneza, rozwój, perspektywy*, Warszawa 2010.
- Radecki W., *Konstytucyjny obowiązek dbałości o stan środowiska i odpowiedzialność za jego pogorszenie*, „Ochrona Środowiska. Prawo i Polityka” 2000, nr 1.
- Radecki W., *Ochrona środowiska w konstytucjach polskiej, czeskiej i słowackiej*, „Prawo i Środowisko” 2008, nr 4.
- Rakoczy B., *Co ma konstytucja do składowiska śmieci*, „Rzeczpospolita”, 06.12.2005.
- Rozporządzenie Komisji nr 1122/2009 z dnia 30 listopada 2009 r. ustanawiające szczegółowe zasady wykonywania rozporządzenia Rady nr 73/2009 odnośnie do zasady wzajemnej zgodności, modulacji oraz zintegrowanego systemu zarządzania i kontroli w ramach systemów wsparcia bezpośredniego dla rolników przewidzianych w wymienionym rozporządzeniu oraz wdrażania rozporządzenia Rady nr 1234/2007 w odniesieniu do zasady wzajemnej zgodności w ramach systemu wsparcia ustanowionego dla sektora wina (Dz.Urz. UE L z 2009 r., nr 316).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1306/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie finansowania wspólnej polityki rolnej, zarządzania nią i monitorowania jej oraz uchylające rozporządzenia Rady (EWG) nr 352/78, (WE) nr 165/94, (WE) nr 2799/98, (WE) nr 814/2000, (WE) nr 1290/2005 i (WE) nr 485/2008 (Dz.Urz. UE L z 20 grudnia 2013 r., nr 347).
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1307/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiające przepisy dotyczące płatności bezpośrednich dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej oraz uchylające rozporządzenie Rady (WE) nr 637/2008 i rozporządzenie Rady (WE) nr 73/2009 (Dz.Urz. UE L z 20 grudnia 2013 r., nr 347).

- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1310/2013 z dnia 17 grudnia 2013 r. ustanawiające niektóre przepisy przejściowe w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), zmieniające rozporządzenie (UE) nr 1305/2013 Parlamentu Europejskiego i Rady w zakresie środków i ich rozdziału w odniesieniu do roku 2014, a także zmieniające rozporządzenie Rady (WE) nr 73/2009 oraz rozporządzenia (UE) nr 1307/2013, (UE) nr 1306/2013 i (UE) nr 1308/2013 Parlamentu Europejskiego i Rady w zakresie ich stosowania w roku 2014 (Dz.Urz. UE L z 2013 r., nr 347).
- Sorrentino A., Henke R., *The Common Agricultural Policy After the Fischler Reform: National Implementations, Impact Assessment and the Agenda for Future Reforms*, London–New York 2016.
- Stelmasiak J., *Realizacja interesu publicznego w ochronie środowiska na przykładzie obszaru specjalnego o charakterze ekologicznym*, [w:] *Prawne instrumenty ochrony środowiska*, red. B. Jeżyńska, E. Kruk, Lublin 2016.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. z 2015 r., poz. 1651 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 26 stycznia 2007 r. o płatnościach w ramach systemów wsparcia bezpośredniego (t.j. Dz.U. z 2008 r., nr 170, poz. 1051 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz.U. z 2015 r., poz. 774 z późn. zm.).
- Wojciechowski P., *Gospodarstwo rodzinne jako gospodarstwo ekologiczne w prawie polskim i prawie UE*, [w:] *Prawne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego w Polsce i innych państwach Unii Europejskiej*, red. P. Litwiniuk, Warszawa 2015.
- Wojciechowski P., *Model odpowiedzialności administracyjnej w prawie żywnościowym*, Warszawa 2016.

SUMMARY

The aim of the paper was to identify determinants of Polish agriculture in the light of the reform of the Common Agricultural Policy. A particular attention was given to the aspects of environmental protection in agricultural production. It is also noted the main legal issues arising from the policy of greening, cross-compliance rules, agri-environmental and climatic commitments. It highlighted the existing European and national legal solutions relating to agricultural activities in the areas covered by special forms of nature conservation.

Keywords: agriculture and environment; pro-environmental determinants; greening; cross compliance rules; rural development